

EDGAR ALLAN POE - Jama a kyvadlo

Hrob E. A. Poe

V stredu 3. októbra 1849 bol na ulici pred hostincom v Baltimore nájdený človek a v bezvedomý prevezený do nemocnice Washington Collage. Keď zomieral štyridsaťročný alkoholik, ktorý vyzeral o dvadsať rokov starší, jeho posledné slová boli: "Horúčka s názvom život je konečne porazená." Možno by to mohol byť nejaký verš budúcej básne, alebo replika z nejakej poviedky, pretože umierajúci písal básne a poviedky. Ale túto vetu už nemal kedy použiť pre literatúru. Bola to veta, s ktorou mohol akurát preplávať na druhý breh života, do sfér, ktoré ho odjakživa fascinovali. Ten umierajúci sa volal **Edgar Allan Poe**. Zomrel 7. októbra. Pohreb sa konal na presbyteriánskom cintoríne v Baltimore. Účasť bola biedna, len 4 ľudia.

A kto bol vlastne E.A.Poe? Dovolím si napísať, že spisovateľ, ktorý po celý jeho krátky život bojoval proti démonom alkoholu, drog a hazardným hrám. Človek, ktorý počas života nezažil veľa slávy a uznania. Aj jeho počiatkové, predovšetkým básnické úspechy, netrvali dlho. Čoraz častejšie stavy alkoholovej depresie mu dláždili cestu späť do zúfalej biedy.

Okolnosti tohto strašlivého života sa premietli do diela Edgara Allana Poa viac než literárne vplyvy. Tragický človek, ba možno až šialenec, ale originálny umelec. Podivínsky - génus chorobného „opilca a narkomana“ vytvoril základ literárneho žánru, ktorý sa stal najčítanejším žánrom dokonca aj v súčasnosti. Jeho mnohotvárná myseľ, zmysel pre záhadu, dokonale zvládnutá rozprávačská technika, pozdvihla vtedy najpopulárnejší poviedkový žáner - poviedku hrôzy z úrovne lacného šteklenia nervov do sféry vysokého vzrušivého umenia. Poe je v poézii i próze majstrom gradácie napätia. Jeho stupňovanie drží čitateľa úplne v hrsti a vyvoláva zimomriavky. Najpočetnejšiu skupinu umelcových poviedok tvoria hrôzostrašné poviedky. Ako prvý dokázal z krátkého príbehu vydolovať skutočné umenie.

Sám som sa presvedčil o tom v poviedke *Jama a kyvadlo*. Musím povedať, že ma potešilo, aká je poviedka krátka. Žiadnych 300 strán nabitých nekonečnými opismi a úvahami. Už len to na mňa zapôsobilo a keď sa mám priznať, ani som poriadne nezačal čítať a už som „sympatizoval“ a autorom. Autor v tejto poviedke neuvádza ani meno hlavného hrdinu, väzňa v „žalári smrti“ vo väznici v Toled. Nedal si ani námahu, oboznámiť čitateľa s tajomstvom, prečo bol inkvizíciou odsúdený na smrť. Ale to asi nepovažoval za potrebné. Keď uvážime, o aký druh poviedky ide, nie je podstatný trest, oveľa dôležitejšie je vzhliadnuť do mysle odsúdeného. A to sa autorovi podarilo majstrovsky. A to už hneď na začiatku v čase vynesenia rozsudku:

....“Poslednými zreteľnými slovami, ktoré doľahli k môjmu sluchu, boli slová rozsudku – strašného rozsudku smrti.“....“A potom mi padol zrak na sedem vysokých sviec na stole. Sprvu bolo na nich čosi milosrdné, zdali sa mi ako sedem bielych štíhlych anjelov, ktorí ma zachránia; potom mi však prejal dušu smrteľný hnus, cítil som, že sa mi každé vlákno v tele chveje, akoby som sa dotkol galvanickej batérie, z anjelských postáv ostali bezvýrazné prízraky s plamennou hlavou a ja som pochopil, že od nich sa pomoci nedočkám.“ (str. 141)

Prvá vec, ktorú som si všimol, bola skutočnosť, že príbeh rozpráva rozprávač v 1. osobe jednotného čísla. A ako to na mňa zapôsobilo? Magicky. Ale to bolo jednoznačným cieľom autora. Už pri prečítaní prvých riadkov som mal pocit, že autor chcel, aby som sa vžil do úlohy väzňa. Nechcel, aby som bol len obyčajným čitateľom s knihou v ruke. A už teraz som sa začal pohrávať s myšlienkou, či Poe neprežíva presne to, čo odsúdenec. Aj keď sa hovorí, že spisovatelia svoje diela neprežívajú, ale vymýšľajú, v tomto prípade o tom nie som úplne presvedčený. Tak trochu mi to pripomína stav autorovej mysle. Bitý životom sa možno cítil práve tak odsúdený na smrť, ako jeho hrdina.

Ale tento smelý úvod, pretkaný prvkami hororu (ale len pre čitateľa, ktorý vie pri čítaní zapojiť aj fantáziu a živo si predstaviť, to čo je spisovateľovým písmom dané) nebol nič oproti tomu, čo čítajúceho ešte len čaká. Poe čitateľa bez akejkoľvek prípravy, alebo aspoň jemného upozornenia, uvrhne do kobky spolu s odsúdencom. A tak ako začína pracovať myseľ a mozog väzňa, čitateľ je podvedome jeho spoluväzňom. A v tomto momente sa do detailov začína rozvíjať skutočná hrôza aj mojej mysle. Autor ma chytil do pasce. Už sa nedá prestať čítať, musím spolu z väzňom prechádzať poslednými myšlienkami jeho života, keď zistí, že sa dostal do premyslenej smrteľnej pasce:

„Potom prišla chvíľa čirej prázdnoty. A potom znova zvuk, pohyb a hmat – akési špenie po celom tele. Potom čire vedomie bytia, bez akejkoľvek myšlienky. V tom zraze myšlienka, údesná hrôza a úporné úsilie uvedomiť si, čo je so mnou... Doposiaľ som neotvoril oči... Desil som sa prvého pohľadu na to, čo ma obklopuje. Nie za to, že by som sa bál pozrieť na čosi hrozné, ale chytala ma hrôza, že neuvidím nič. Napokon som zo zúfalou odhodlanosťou v duši chytrou otvoril oči. Moje najhoršie obavy sa potvrdili. Obklopovala ma tma, večnej noci.“ (str. 143)

Keď si spomeniem na nie najideálnejší spisovateľov život, práve tento opis duševne a psychicky rozpoloženého stavu mi pripomína autorove obdobie po smrti jeho milovanej mladej ženy, jeho vlastnej sesternice Virginie, ktorá mala v čase svadby len 13. rokov. Predstavujem si, že spisovateľ má obavy pozeráť na svet otvorenými očami. Vníma okolo seba

len samú tmu, strach a obavy, čo bude ďalej. A vlastne nám to aj podsúva. Nič, len tma, ktorá ťaží dušu človeka, vzbudzuje halucinácie, strach.

Ale nie tma je to zlo, čo visí vo vzduchu. Zlo je tajomné a nekonkrétne, prejavujúce sa len pohybmi vraždiaceho kyvadla, a oproti nemu stojí ľudská snaha prežiť. Autor absolútne dokonale zachytáva pocity, myšlienky, činy svojho bezmenného hrdinu, ktorý je v krajnom ohrození života. Vnucuje čitateľovi pocit, že postava komentuje každý svoj pohyb, každú myšlienku:

„Kyvadlo kmitalo kolmo na moje telo. Videl som, že polmesiac má preťať srdcovú oblasť. Rozstrapká mi zrebnú kutňu – vráti sa a znova sa do nej zadraptí – zas a zas... Nižšie, čoraz nižšie a nižšie. S rozkošou priam šialenou som porovnával rýchlosť, s akou kyvadlo klesalo, s jeho priečnou rýchlosťou. Doprava – doľava – sem a tam – s kvílením zatratenca. Kradným krokom tigrá rovno do môjho srdca. Vše som sa smial, vše vyl, podľa toho, ktorá predstava bola mocnejšia.“ (str.149)

Možno to, čo teraz napíšem sa bude niekomu zdať absurdné. Ale ja osobne si myslím, že Poe čitateľom práve odhaľuje svoju myseľ, ktorá je oslabená smútkom, povzbudená možno nejakou drogou, čiastočne šialená z hrôzy, ktorú prežíva možno práve v stave delírium tremens. Na jednej strane strach zo smrti (*Jama a kyvadlo na tebou visí, jama a kyvadlo pomaly klesá, jama a kyvadlo tvoj osud plní, jama a kyvadlo obeť si hľadá*), na druhej strane veľká túžba poraziť tú pliahu, ktorá ho chce zničiť. Jeho postava bojuje s kyvadlom, autor bojuje sám so sebou. Čo je jednoduchšie? A kto koho porazí? To som sa dozvedel po prečítaní jeho diela. Odsúdenec po zmobilizovaní všetkého zdravého rozumu, za pomoci oddielov potkanov sa vyslobodí z pút a o vlások unikne svojmu kývajúcemu katovi. Ale pozor! To nie je všetko. Autor nechce ešte ukončiť des a trápenie väzňa. Alebo svoje? Pripraví pascu, snáď ešte krutejšiu a hrôzostrašnejšiu ako kyvadlo. Postava potom, čo uvidí spaľujúci oheň začína strácať nádej na záchranu svojho života:

„Teraz začali farby žiariť, navidomoči žiarili čoraz čudnejšie a prenikavejšie a údesné, diabolské postavy tak dostávali podobu, ktorá by rozochvela aj silnejšie nervy, ako som mal ja. Zo všetkých strán, aj tam, kde prv nič nebolo, gánili na mňa s divou, príšernou životnosťou oči démonov, leskli sa zlovestnou žiarou ohňa, ktorý som sa márne usiloval pokladať za neskutočný.“ (str. 152)

Keď to už vyzeralo, že s odsúdencom je koniec a neostáva mu nič iné, ako sa pred ohňom vrhnúť do jamy v strede kobky, do priepasti plnej podzemných hlodavcov, nastal náhly obrat deja. Možno ho spôsobil náhly svetlý pohľad autora do jeho budúcnosti. Podľa mňa určite. Veď, keby nechal zahynúť svoju postavu, bolo by to, akoby zahynul on sám. Takže vyzerá to tak, že nielen väzeň, ale aj Poe je zachránený pred svojimi mučiteľmi, ktorí mu dlhé roky ničia jeho mladú psychiku, čo sa navonok pre jeho okolie javí ako jeho šialenstvo. Ale nie je tomu tak. Väznov život autor zachránil, akoby si chcel dokázať, že aj keď sa cíti niekedy na pokraji duševného zrútenia, funguje logika ľudského rozumu a dokáže pozapínať všetky mozgové bunky do boja, aj keď nepozná, čo hrozí. Podľa autora, enormný strach a krajné nebezpečenstvo pre človeka nespôsobí nadprirodzená bytosť, ale práve samotný človek. Asi si ani nestihol uvedomiť, akú mal pravdu. Aj jeho nočnou morou bol človek - on sám. Nedokázal si ustrážiť svoj vlastný život, prehral boj sám so sebou. Mnohí o ňom písali, že všetky jeho diela sú výplodom narkomana, alkoholika, šialenca.

Podľa mňa bol to človek, umelec, ale nikomu nedovolil preniknúť do jeho mysle. On síce sám vľahoval vo svojich dielach čitateľov medzi vymyslených hrdinov, ale Poe ostal brilantne pišucou chodiacou záhadou. Nevedno, či to bol osud, ale budúci básnik nemohol dostať zvučnejšie priezvisko. Veď POE je polovica slova POÉZIA. Na jeho živote žiaľ nebolo však nič básnického.

Otázka, či veľký talent naozaj potrebuje životabudič, akým je alkohol, alebo či je alkohol ničiteľom talentu zostáva nezodpovedaná. Samotná poviedka Jama a kyvadlo je dynamická, stupňujúca napätie, očakávanie čo bude ďalej, zblázni sa odsúdenec, alebo si ustráži zdravý rozum a tým aj svoj život? Je viac ako jasné, že diela Edgara Allana Poe nie sú prechádzkou ružovou záhradou. Ale o to viac podľa môjho názoru zaujmú čitateľa. Aspoň mne sa tak stalo. Určite si nájdem čas, aby som sa oboznámil aj s ďalšími jeho dielami.

Bibliografický údaj o diele:

Poe, E. A.: Havran, Zlatý skarabeus, Príhody Arthura Gordona Pyma. Bratislava : TATRAN, 1984.